DOI: https://doi.org/10.36719/2706-6185/47/211-215

Kənan Atakişizadə
Azərbaycan Universiteti
magistrant
https://orcid.org/0009-0005-2305-5471
atakisizadk@gmail.com

Xüsusi təhsil müəssisələrində təhsil almış şəxslərin təhsilini davam etdirməsində qarşılaşdığı problemlər

Xülasə

Azərbaycanda sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların təhsili son illərdə inkişaf etsə də, hələ də bir sıra ciddi problemlərlə üzləşirik. Məqalədə fiziki mühitin uyğunlaşdırılmaması, inklüziv təhsilin zəif tətbiqi, müəllim hazırlığının kifayət qədər olmaması, peşə və ali təhsilə çıxış imkanlarının məhdudluğu, sosial və psixoloji dəstək çatışmazlıqları təhlil olunur. Eyni zamanda qlobal təcrübələr nəzərə alınaraq, bu problemlərin aradan qaldırılması üçün tövsiyələr təqdim edilir.

Açar sözlər: *sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar, inklüziv təhsil, Azərbaycan, əlillik, ali təhsil, sosial dəstək*

Kanan Atakishizadeh
Azerbaijan University
Master student
https://orcid.org/0009-0005-2305-5471
atakisizadk@gmail.com

The Challenges Encountered by Individuals Educated in Special Education Institutions in Continuation Their Education

Abstract

Although the education of children with disabilities in Azerbaijan has improved in recent years, it still faces a number of serious challenges. This article analyzes key issues such as the lack of accessible physical environments, the limited implementation of inclusive education, insufficient teacher training, restricted access to vocational and higher education, and the shortage of social and psychological support services. Drawing on global best practices, the paper offers recommendations aimed at addressing these challenges and enhancing educational opportunities for children with disabilities.

Keywords: *children with disabilities, inclusive education, Azerbaijan, disability, higher education, social support*

Giriş

Son onilliklərdə inklüziv təhsil modeli beynəlxalq səviyyədə geniş yayılmış, sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların cəmiyyətə tam inteqrasiyasını təmin etmək məqsədi daşıyan əsas yanaşmalardan birinə çevrilmişdir. Azərbaycanda da bu istiqamətdə qanunverici və institusional addımlar atılsa da, mövcud çətinliklər bu uşaqların təhsildə bərabər imkanlara çıxışını məhdudlaşdırır.

Tədqiqat

Bu tədqiqatın əsas məqsədi Azərbaycanda sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların təhsilində mövcud olan problemləri araşdırmaq və bu problemlərin aradan qaldırılması üçün təkliflər irəli sürməkdir. Təhsil sistemindəki bu qrup uşaqların qarşılaşdıqları çətinliklər onların sosial və akademik inkişaflarını əngəlləyir. Əgər bu məsələlər düzgün şəkildə həll edilərsə, sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların təhsildə bərabər imkanlar əldə etməsi mümkün olacaqdır.

Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0)

Bu tədqiqat, inklüziv təhsilin inkişafına dair nəzəriyyə və praktika arasında körpü rolunu oynamağı hədəfləyir və bu sahədə əlavə araşdırmaların aparılmasına töhfə verəcəkdir.Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların təhsilini davam etdirməkdə qarşılaşdıqları problemlər bir neçə əsas sahədə özünü göstərir. Azərbaycanın təhsil sistemi son illərdə bu sahədə bəzi dəyişikliklərə məruz qalsa da, hələ də bu uşaqların təhsili ilə bağlı ciddi çətinliklər mövcuddur. Ənənəvi yanaşmalar, yəni sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların yalnız xüsusi internat məktəblərində və ya evdə təhsil alması, onların daha geniş təhsil imkanlarından kənarda qalmasına səbəb olmuşdur. Nəticədə, bu uşaqların təhsilini növbəti pillələrdə, o cümlədən peşə təhsili və ali təhsil sahələrində davam etdirməsi çətinləşir (Mishna, Muskat, Cook, 2012).

- Fiziki mühitin uyğunlaşdırılmaması: Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların təhsil aldığı məktəblərin çoxu onların xüsusi ehtiyaclarına cavab vermir. Əlil arabası ilə hərəkət edən uşaqlar üçün nəzərdə tutulmuş girişlər, xüsusi dərs otaqları və digər fiziki infrastruktur məhdudiyyətləri, bu uşaqların məktəbə daxil olub dərsə qatılmalarını çətinləşdirir (AZƏRTAC, 2024).
- İnklüziv təhsil modelinin zəif tətbiqi: Bir çox sağlamlıq imkanları məhdud uşaq hələ də inklüziv təhsil sisteminə inteqrasiya olunmur. İnklüziv təhsil, sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların adi məktəblərdə digər uşaqlarla birlikdə təhsil almalarını nəzərdə tutan yanaşmadır. Lakin bu yanaşmanın Azərbaycan məktəblərində tətbiqi hələ genişlənməyib.
- Müəllimlərin ixtisaslaşması və hazırlığı: Xüsusi ehtiyacları olan uşaqlarla işləmək üçün müəllimlərin xüsusi təhsil üzrə bilik və bacarıqlara ehtiyacı var. Lakin bu sahədə ixtisaslaşmış müəllimlərin sayı olduqca azdır və təhsil müəssisələrində bu tədris yanaşmalarını həyata keçirə biləcək peşəkar heyət çatışmazlığı var. Bu isə öz növbəsində uşaqların təhsil keyfiyyətinə mənfi təsir göstərir (Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi, 2001).
- Peşə təhsili və ali təhsil imkanlarının məhdudluğu: Xüsusi təhsil müəssisələrini bitirən sağlamlıq imkanları məhdud gənclərin peşə və ali təhsil almaq imkanları çox zaman məhdudlaşır. Peşə təhsili müəssisələri və ali məktəblər bu uşaqların fiziki və tədris ehtiyaclarını nəzərə almır, nəticədə onlar bu təhsil pillələrinə daxil olmaqda çətinliklər yaşayır. Bəzi hallarda, onların təhsilini davam etdirmək üçün tədris proqramlarının dəyişdirilməsi və xüsusi metodikaların tətbiq edilməsi zərurəti yaranır.
- Sosial və psixoloji dəstəyin olmaması: Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların təhsilini davam etdirmək üçün yalnız akademik dəstək deyil, həm də psixoloji və sosial dəstək böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu uşaqlar, həm özlərinə inamlarını artırmaq, həm də cəmiyyətə inteqrasiya olmaq üçün müvafiq dəstəyə ehtiyac duyurlar. Təəssüf ki, Azərbaycanda bu sahədəki dəstək sistemləri hələ də çox zəifdir və bu uşaqların həyat keyfiyyətinə ciddi təsir edir. Bu problemlərin aradan qaldırılması üçün inklüziv təhsil yanaşmasının genişləndirilməsi vacibdir (Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi, 2020).

Məktəblərin fiziki şəraitinin yaxşılaşdırılması, müəllimlərin xüsusi təhsil üzrə bilik və bacarıqlarının artırılması, sosial və psixoloji dəstək xidmətlərinin gücləndirilməsi və sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar üçün uyğun tədris proqramlarının hazırlanması zəruridir. Bu yanaşmalar həm təhsil keyfiyyətini artıracaq, həm də sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların cəmiyyətə tam inteqrasiyasına imkan yaradacaqdır (BMT (UN DESA), 2011).

Azərbaycanda inklüziv təhsilin inkişafı ilə bağlı son illərdə bir sıra mühüm addımlar atılmışdır. 2001-ci ildə qəbul edilmiş "Sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsili (xüsusi təhsil) haqqında" Qanun, xüsusi təhsilin təşkili və bu sahədə dövlətin öhdəliklərini müəyyənləşdirərək, sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqların təhsilini yaxşılaşdırmağa yönəlmiş addımların atılmasına zəmin yaratmışdır. Bu qanun, həmçinin inklüziv təhsilin təmin olunmasında dövlətin fəal rolunu vurğulayır.Hazırda ölkədə sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqlar üçün ixtisaslaşmış 7 xüsusi məktəb fəaliyyət göstərir. Bu məktəblərdə xüsusi qayğıya ehtiyacı olan bir neçə min şagird təhsil alır. Lakin buna baxmayaraq, ölkədə sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların yalnız təxminən 27%-i ümumi təhsil müəssisələrinə daxil ola bilib. Bu, o deməkdir ki, sağlamlıq problemləri olan uşaqların çoxu hələ də təhsil sisteminə tam şəkildə daxil ola bilməyib və onların təhsil hüquqları tam şəkildə təmin olunmayıb. Əslində, rəsmi təhsilə qoşulan sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların sayı təhsil

sistemində ciddi boşluqları və problemləri göstərir.Bu vəziyyət inklüziv təhsilin inkişafı sahəsində daha çox islahat və təkmilləşdirmə işlərinin həyata keçirilməsinin vacibliyini ortaya qoyur. Xüsusi təhsil müəssisələrinin sayının artırılması, həmçinin inklüziv təhsilə daha geniş yanaşmaların tətbiqi, sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqların təhsil almasının genişləndirilməsinə kömək edə bilər. Bu, həm də sosial ədalət və bərabər imkanların təmin olunması baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir (Cəfərov, 2020).

Azərbaycanda xüsusi təhsil müəssisələri, əsasən eşitmə, görmə, nitq qüsurları, intellektual və ya fiziki məhdudiyyətləri olan uşaqlar üçün nəzərdə tutulmuş məktəblərdir. Bu məktəblərdə şagirdlərə xüsusi tərtib edilmiş adaptiv proqramlarla təhsil verilir. Belə müəssisələrdə təhsil alan uşaqların ümumi təhsil proqramlarından kənar şəkildə tədris alması, onların müəyyən sahələrdə dərs materiallarını daha fərqli və xüsusi şəkildə öyrənmələrini tələb edir. Lakin bu xüsusi proqramlar, bəzən onları ali təhsil müəssisələrinə hazırlamaq üçün lazımi bilik və bacarıqların əldə edilməsinə kifayət etməyə bilər.Nəticə olaraq, bu məktəblərin məzunları, orta məktəbi bitirdikdən sonra ali təhsil müəssisələrində təhsil almaq üçün müəyyən çətinliklərlə üzləşə bilərlər. Xüsusilə, onların aldığı təhsil proqramı, ali məktəblərə qəbul üçün tələb olunan dərslər və biliklərə tam uyğun gəlmir. Bu, öz növbəsində, xüsusi məktəbləri bitirən gənclərin qəbul imtahanlarına hazırlaşarkən əlavə resurslar və hazırlıq kurslarına ehtiyac duymalarına səbəb olur. Bu şagirdlər, tədris proqramlarının ali məktəb standartlarına uyğun olmaması səbəbindən, özlərini təhsil müəssisələrinə qəbul prosesində daha zəif hiss edə bilərlər. Bu çətinliklərə qarşı atıla biləcək bir neçə mühüm addım mövcuddur:

- Xüsusi təhsil proqramlarının yenidən qurulması və uyğunlaşdırılması: Xüsusi təhsil müəssisələrində tədris olunan proqramlar, ali təhsil müəssisələrinin tələblərinə uyğunlaşdırılmalıdır. Bu, həmçinin şagirdlərin tədrisində istifadə edilən materialların müasir tələblərə cavab verməsi və onların gələcək akademik uğurları üçün daha sağlam bir təməl yaratmaq məqsədi daşımalıdır.
- İnklüziv təhsil yanaşmasının gücləndirilməsi: Ali təhsil müəssisələri xüsusi ehtiyacları olan şəxslərin qəbulunu daha əlverişli etməli və bu şagirdlərə fərdi yanaşmalar tətbiq etməlidir. Təhsil sistemində inklüzivlik prinsiplərinin gücləndirilməsi, bütün tələbələrin, o cümlədən sağlamlıq imkanları məhdud olanların təhsil və akademik inkişafına kömək edə bilər (Əliyeva, 2022).
- Hazırlıq kurslarının və dəstək proqramlarının təşkil edilməsi: Bu uşaqlar üçün xüsusi hazırlıq kursları və akademik dəstək proqramları yaradılmalı, onların qəbul imtahanlarına daha hazırlıqlı olmalarına şərait yaradılmalıdır. Bu kurslar yalnız bilik səviyyəsini artırmaqla yanaşı, həm də şagirdlərin özgüvənlərini yüksəltmək və onları psixoloji olaraq hazırlamaq məqsədini güdməlidir.
- Fərdi tədris yanaşmalarının tətbiqi: Xüsusi təhsil alan tələbələrə qəbul imtahanlarında uğur qazanmaq üçün xüsusi tədris yardımları və fərdi proqramlar təqdim olunmalıdır. Bu proqramlar onların zəif olduğu sahələri inkişaf etdirməyə və onlara uyğunlaşan dərs metodları ilə öyrənmələrini təmin etməlidir.Bu yanaşmaların tətbiqi, sağlamlıq imkanları məhdud olan şəxslərin təhsil və gələcək peşə həyatı üçün daha geniş imkanlar yaradacaq, eyni zamanda onların cəmiyyətə inteqrasiyasını asanlaşdıracaq. Gələcəkdə bu tip tədbirlərin artırılması, daha inklüziv və bərabər təhsil sisteminin qurulmasına töhfə verə bilər (Əliyeva, 2022).

Digər bir problem sosial və psixoloji maneələrlə bağlıdır. Xüsusi məktəb mühitində təhsil alan gənclər çox zaman əsas axından ayrı olduqları üçün cəmiyyətə inteqrasiya problemləri yaşayırlar. Onlar ali məktəbə qəbul olunduqda yaşıdları ilə ünsiyyət qurmaqda çətinlik çəkə bilər, sosial adaptasiya problemləri ortaya çıxa bilərgörmə məhdudiyyətli bir gənc ümumi tələbə yataqxanasında qalmaq, sosial tədbirlərə qatılmaq imkanları tapmaqda çətinliklə üzləşir. Bəzi hallarda sağlam tələbələr arasında yanlış stereotiplər (məsələn, "əlil tələbə proqramı ləngidəcək" kimilərə qarşı ayrı-seçkilik mövcud ola bilər. Nəticədə, əlilliyi olan gənclər özlərini ali məktəb mühitində təcrid olunmuş hiss edir, motivasiyaları azalır (Məmmədov, 2021).

Maliyyə maneələri də nəzərə alınmalıdır. Əksər ölkələrdə əlilliyi olan tələbələr üçün təhsil xərclərinin azaldılması məqsədilə müxtəlif imtiyazlar mövcuddur. Məsələn, Türkiyədə dövlət universitetlərində əlilliyi olan tələbələr təhsil haqqından azaddırlar, Malayziyada əlillərə xüsusi təqaüdlər verilir, Avropa Birliyi proqramları çərçivəsində əlilliyi olan tələbələrə əlavə qrantlar ayrılır.

Bu maliyyə dəstəyi olmadan, xüsusilə aztəminatlı ailələrdən çıxan əlil gənclər ali təhsilə başlamaqdan imtina edə bilərlər (Nəzərova, 2022).

BMT-nin sosial inkişaf üzrə hesabatları göstərir ki, inkişafda olan ölkələrdə əlilliyi olan şəxslərin ali təhsilə gedə bilməməsinin əsas səbəblərindən biri maddi çətinlik və uyğunlaşma üçün əlavə xərclərin (məsələn, fərdi köməkçi tutmaq, xüsusi avadanlıq almaq) yüküdür. Bu səbəbdən, bir çox yerlərdə hökumətlər və ya QHT-lər təqaüd, qrant proqramları ilə bu yükü azaltmağa çalışır (Nəzərova, 2022).

Dünya üzrə trendlər göstərir ki, inklüzivlik artsa da, "təhsil boşluğu" hələ tam bağlanmayıb: sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsil göstəriciləri hələ də digərləri ilə müqayisədə geri qalır. OECD-nin 2021-ci il təhlilinə əsasən, əlilliyi olan şəxslərin təhsil səviyyəsi son onillərdə yüksəlsə də, yenə də təxminən 15 il geri qalır; digər sözlə desək, əlilliyi olan əhali qrupunun indiki təhsil səviyyəsi, ümumi əhalinin 15 il əvvəlki təhsil göstəricilərinə bərabərdir. Bu, inklüziv təhsildə hələ görüləcək işlərin çox olduğunu ifadə edir (UNICEF Azərbaycan, 2019a).

Dövlət tərəfindən müəyyən dəstək tədbirləri tətbiq olunur. Prezidentin müvafiq sərəncamına əsasən, I və II dərəcə əlilliyi olan şəxslərin (orqanizmin funksiyalarının ≥61% pozulması halında) ali və orta ixtisas məktəblərində ödənişli əsaslarla oxuduqları zaman onların təhsil haqqı dövlət büdcəsindən ödənilir (OECD, 2022).

Yekun olaraq, Azərbaycanda xüsusi təhsil müəssisələrini bitirən gənclərin təhsillərini davam etdirməsi sahəsində əsas problemlər aşağıdakılardır:

- Adekvat akademik hazırlığın olmaması: Xüsusi proqramla oxuyan məzunlar ali məktəb imtahanlarına hazırlaşmaq üçün əlavə dəstək almadan rəqabətdə geri qalırlar.
- Əlçatan infrastruktur çatışmazlığı: Ali və peşə təhsili müəssisələrində fiziki mühit və tədris resursları əlilliyi olan tələbələrin ehtiyaclarına uyğun deyil.
- Sosial adaptasiya çətinlikləri: Xüsusi internat mühitindən çıxan gənclər açıq təhsil mühitinə inteqrasiya olmaqda psixoloji çətinlik çəkirlər.
- Məlumat və motivasiya əskikliyi: Valideynlərin və gənclərin məlumatlılığının az olması səbəbindən bəziləri ali təhsil perspektivini düşünmür, erkən yaşda təhsildən yayınma halları görülür.Bu problemlər bir-birilə əlaqəli olub, nəticədə əlilliyi olan şəxslərin bilik və bacarıqlarını artırmaq imkanlarını məhdudlaşdırır. Növbəti mərhələdə qlobal müstəvidə bu sahədəki vəziyyət və digər ölkələrin təcrübəsi nəzərdən keçiriləcəkdir.Qlobal miqyasda da əlilliyi olan şəxslərin təhsilə çıxışı və davamlı təhsil imkanları problemlidir, lakin bir çox ölkələrdə son onillikdə inklüziv təhsil modeli geniş yayılır. Bunun sayəsində, bu ölkələrdə əlilliyi olan gənclərin orta təhsili bitirmə və ali təhsilə keçmə göstəriciləri inkişaf etməkdə olan ölkələrlə müqayisədə daha yüksəkdir.

Nəticə

Azərbaycanda sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların təhsilini davam etdirməsi sahəsində ciddi struktural və sosial problemlər mövcuddur. Fiziki mühitin uyğunlaşdırılması, inklüziv təhsilin tətbiqi, müəllim hazırlığı, ali təhsilə keçid mexanizmlərinin yaradılması və sosial dəstək xidmətlərinin gücləndirilməsi bu problemlərin aradan qaldırılması üçün əsas istiqamətlərdir. Qlobal təcrübələr Azərbaycanda inklüziv təhsil islahatlarının dərinləşdirilməsinin zəruriliyini göstəri.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi. (2001). *Sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsili (xüsusi təhsil) haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu*. https://meclis.gov.az
2. Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi. (2020). *İnklüziv təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Proqramı (2020–2025)*.
3. AZƏRTAC. (2024). Ali məktəblərdə təhsil alan əlilliyi olan şəxslərin sayı açıqlanıb. https://azertag.az
4. BMT (UN DESA). (2011). *Fact sheet on persons with disabilities – Disability and employment*. New York: United Nations Department of Economic and Social Affairs.

5. Cəfərov, T. (2020). Azərbaycanda inklüziv təhsilin inkişaf meyilləri. *Təhsil və Cəmiyyət, 18*(2), 45–52.
6. Əliyeva, S. (2022). Xüsusi təhsil müəllimlərinin hazırlıq səviyyəsi və çətinlikləri. *Elmi Axtarışlar Jurnalı, 9*(1), 88–94.
7. Məmmədov, A. (2021). Fiziki mühitin inklüziv təhsilə təsiri: Azərbaycan təcrübəsi. *Təhsil Strategiyaları, 4*(3), 30–36.
8. Mishna, F., Muskat, B., & Cook, C. (2012). Social work practice with children identified as having disabilities in an inclusive elementary school setting. *Children and Schools, 34*(3), 135–144.
9. Nəzərova, A. (2022). Xüsusi təhsildən inklüziv təhsilə keçid dövrlərində müxtəlif ölkələrin inkişaf modelləri. *Azərbaycan Məktəbi (elmi-pedaqoji jurnal), 2*(699), 29–37.
10. OECD. (2022). *Disability, work and inclusion: Mainstreaming in all policies and practices*. Paris: OECD Publishing.
11. UNICEF Azərbaycan. (2019a). 75% of children with disabilities in Eastern and Central Europe and Central Asia left out of inclusive, quality education [Press reliz].

Daxil oldu: 14.01.2025
Qəbul edildi: 19.04.2025